

„A MAGYAR ALKOTMÁNYOS VÍVMÁNYOK TÚLSÁGOSAN SÉRÜLÉKENYEK”

BRUCE A. ACKERMAN AMERIKAI ALKOTMÁNYJOGÁSSZAL
HALMAI GÁBOR BESZÉLGET

Első kérdésem a magyar alkotmányhoz kapcsolódik. The Future of Liberal Revolution című könyvében Ön azt állítja, hogy a liberális jogállamiság alkotmányos garanciája kizárólag akkor teremthető meg, ha egy országban új alkotmány kerül elfogadásra. Mint tudjuk, e régió országai közül Magyarország az egyik – és a helyzet a mai napig sem változott –, amely nem fogadott el új alkotmányt. Az átmenetről írott másik tanulmányában Ön azt írja, hogy az új alkotmány megalkotásának lehetősége idővel szertefoszlik. Mi a véleménye erről a különös magyar megközelítésről, amely a folyamatos alkotmányozásban, valamint abban nyitkánul meg, hogy az alkotmány technikailag változatlan marad, míg tartalmilag mégis módosul szinte a teljes alkotmányiszöveg? A régió történelmének egy további, igen paradox aspektusa, hogy az a két ország, Magyarország és Lengyelország, ahol az átalakulás mindenki mást megelőzően ment végbe, a rendszerváltáskor nem fogadott el új alkotmányt, illetve ez Lengyelországban 1997-ben végül mégiscsak megtörtént. Ezzel szemben azokban az országokban – Oroszországban, Bulgáriában és Romániában –, ahol az új demokrácia előtt jóval érzékeltetőbb akadályok álltak, rövid időn belül elfogadták az új alaptörvényt.

Mindenekelőtt vessük össze Lengyelország és Magyarország esetét. Lengyelországban valódi tömegmozgalom bontakozott ki Walesa vezetésével, aki elnökként nem tudott megfelelni az alkotmányos kihívásoknak. E tekintetben szembeállíthatjuk Mandelát és Walesa alakját. Magyarország esete ebből a szempontból igen eltérő. Itt a Szolidaritásnak nem volt megfelelője. Az 1989-es események szimbolikusak voltak, a tömegmozgalom látszólag elsősorban Nagy Imre újratemetésére irányult. Remnick egy tanulmányában igen érdekesen leírja, hogy Magyarországon a tömegmozgalmak jóval fontosabbak voltak, mint ahogy erről a beszámolók szólnak. Elterjedt nézet az, hogy Magyarországon a megegyezés egyszerűen az elitesz csoportok közötti tárgyalások eredményeként jött létre. Remnick arra világít rá, hogy a tárgyalásokat az tette lehetővé, hogy a közvéleményben mélyreható átalakulás ment végbe. Ami az alkotmá-

nyozást illeti: úgy vélem, hogy az 1990-es évek elején előnyös, egyszersmind lehetséges is lett volna az új alkotmány megalkotása. Emellett a Sólyom László vezette Alkotmánybíróság sajnálatos sorsa is arra utal, hogy egy új, írott alkotmányra lett volna szükség. Az akkori Alkotmánybíróság csodálatra méltó, heroikus „államalapítói” erőfeszítéseket tett. Vitathatjuk az egyes döntéseket, de ennek nincs jelentősége. Tevékenységével az Alkotmánybíróság egészében véve bámulatra méltó kísérletet tett arra, hogy alkotmányos alapot biztosítson az alapvető liberális demokratikus értékeknek és ezeket a figyelem központjába helyezze, ami különösen fontos elem a legitimitációs folyamatban. Most azonban ez veszélybe került.

Visszaautalnék az Ön által említett párhuzamra Lengyelországgal, ahol létezett valamiféle tömegmozgalom. Magyarországon nem volt forradalom. Ahhoz, hogy a társadalomban létrejöhessen az új legitimitás, az új legalitás, szükség van-e társadalmi forradalomra? A korábbi kommunista párttal folytatott tárgyalási folyamat inkább a forradalom és a reformok keveréke volt, „refolúció” – amint azt Timothy Garton Ash megállapította. Gondolja, hogy ennek a tárgyalásos megegyezésnek adekvát formája lett volna az új alkotmány?

Igen. Feltétlenül. Ön arra utal, hogy létezik egy társadalmi és egy jogi értelemben vett kontinuitás. Arató András is ezt hangsúlyozza. Mindazonáltal az, hogy figyelemre méltó társadalmi kontinuitást tapasztalunk, önmagában még nem jelenti, hogy nincs szükség olyan szimbolikus jogi forrásokra, amelyek kifejezésre juttathatják a közösségi értékrend változásait és ezzel együtt az új teendőket is. Én hiszek az alkotmányozás relatív autonómiájában. Egy új alkotmány még abban az esetben is hiteles lehet, ha a régi elitesz csoportok jelentős mértékben megőrzik a befolyásukat. Ez a helyzet Németországban. Végül is a német elit nagy része náci múlttal rendelkezett, s az a tény, hogy az amerikaiak alkotmányt adtak nekik, nem törli el a múltat. Mégis, az alkotmány szimbolikus értelemben igenis közvetített egy új értékrendet, amelyhez hozzáadódott a *Wirtschaftswunder*, a gyors

ütemű gazdasági fejlődés, s e kettő együtt hitelesen ki tudta fejezni az új német államiságot.

A legitimitás magyarországi problémája valamelyest hasonlít a németországi helyzetre. A kérdésem éppen az, hogy mely testület rendelkezett volna kellő legitimitással ahhoz, hogy új alkotmányt adjon az országnak?

Az alkotmányos legitimitás és a társadalmi valóság viszonyának két eltérő modellje van. Az egyik modell szerint az alkotmányos legitimitás tükrözi és megerősíti a társadalmi valóságot. Ez időnként valóban így is van. Máskor – szerencsés esetben – azonban éppen az alkotmány teremti meg a legitimitást. Vessünk egy pillantást Németországra, mielőtt visszakanyarodunk Magyarország esetéhez. 1949-ben igen kényes helyzet állt elő. A német alaptörvény határozott eszményeket fogalmazott meg, de ezeket illetően az emberek többsége szkeptikus volt. 1960-ra, egy évtized kedvező fordulatai után az alaptörvény – amelyet ma alkotmánynak nevezünk – mégis a német identitás rendkívül kifejező elemévé vált. Nem azért, mert az tükrözött valamit az 1949-es helyzetből, hanem mert ténylegesen előmozdította a legitimitás új struktúrájának létrejöttét. Ennek a lehetősége az 1989-es Kerekasztalban is megvolt, hisz eljárhatott volna az 1787-es philadelphiai alkotmányozó gyűlés mintájára.

Vagyis a legitimitást teljességgel nélkülöző személyekről beszélünk...

Valamennyi legitimitással azért rendelkeztek. Gondoljunk arra, hogy az amerikai szövetségi alkotmányozó gyűlés küldöttein nem a szavazók választották, ráadásul még az állami törvényhozók rájuk vonatkozó korlátozásait is megsértették. Ezek a hiányos legitimitású küldöttek mégis egy új alkotmányt készítettek elő, amely később az amerikai politikai identitás lényegét juttatta kifejezésre. Ez mint lehetőség, Magyarország előtt is nyitva állt, amit mégsem ragadott meg. Ami nem jelenti azt, hogy Magyarországon nem lehet vagy idővel nem alakulhat ki legitim rendszer. Valójában a következő fog történni: a legitimációs deficit nagy részét az Európai Unió fogja föloldani. Hadd említsek egy hasonló példát. Vegyünk egy olyan rendszert, amely ma jóval kisebb legitimitással rendelkezik, mint a magyar. Ez az orosz rendszer. Jóllehet Borisz Jelcin nem olvasta *The Future of Liberal Revolution* című könyvem, mégis megfogadta tanácsaimat. Jelcin egy technikailag igen egyszerű alkotmányt indítványozott, majd kampányt folytatott annak jóváhagyása érdekében. Valójában

nem tudjuk, sikeres volt-e a kampány, mivel még ma is homály fedi az alkotmányra vonatkozó referendum körülményeit. Ez az alkotmány – a későbbi események fényében – mégis kulcsfontosságú. Ha Jelcin nem terjeszti be az új alkotmány tervezetét és azt – a referendum révén – nem deklarálja elfogadottnak, vajon akkor is újra elindul-e a soron következő, viszonylag szabad elnökválasztáson? Vagy ragaszkodott volna a hatalomhoz? Inkább az utóbbi a valószínű. Végül is meglehetősen hátrányban volt a közvéleménykutatások alapján. De az alkotmányra vonatkozó referendum melletti elkötelezettsége más irányba vitte, lehetővé téve, hogy Oroszország demokratikus irányba haladjon. Semmi kétség, hogy ma az orosz demokrácia igen gyenge, gyengébb, mint a magyar. De az új alkotmány nélkül talán egyáltalán nem maradt volna fenn, amely emiatt igen fontos.

Magyarország ezzel szemben nem használta ki az alkotmányozás lehetőségét. Az 1989-es Kerekasztal nem alkotott új alkotmányt. Az Alkotmánybíróság, azáltal, hogy alapvető értékeket fogalmazott meg döntéseiben, megpróbálta helyettesíteni az új alkotmány szerepét. De féltő, hogy ez megszűnt Sólyom László hivatali megbízatásának lejártával. Éppen azért, mert az alkotmányosság kifejeződése nem egy korszerű, új alkotmányszövegre támaszkodik, hanem a mindenkor Alkotmánybíróság alkotmányértelmező tevékenységére, a magyar alkotmányos vívmányok túlságosan sérülékenyek, bizonytalanok.

Úgy vélem, Magyarországon az volt a folyamatos alkotmányozás egyik előnye, hogy az Alkotmánybíróság ezáltal a teljes alkotmányos fejlődést a legalitás keretein belül tarthatta, és kivédhette a politikai erők különféle próbálkozásait egy új, forradalmi legalitás érvényesítésére a visszamenőleges igazságszolgáltatás, a kárpótlás és az átvilágítás területein. Ezekkel az igazságosság alapú törekvésekkel szemben az Alkotmánybíróság szigorúan ragaszkodott ahhoz, hogy az átmenet kizárólag a játékszabályok betartása és a jogállamiság szabályainak alkalmazása mellett lehetséges.

Vajon hányféle időhorizontból vizsgálhatjuk az alkotmányozás folyamatát? Beszélhetünk rövid távú, öt éves, tíz éves folyamatokról, ahol vannak rövid távú nyereségek. De vannak hosszabb távú folyamatok is. Nézzünk egy hipotetikus forgatókönyvet. Tegyük fel, hogy a Fidesz a legutóbbi választást 53–47%-os arányban megnyerte, nem pedig elvesztette. Tegyük fel továbbá, hogy az új alkotmánybírák tevékenysége kívánnivalót hagy maga után, és nem viszik következetesen tovább azt a liberális-demok-

ratikus értékek megalkotására és megőrzésére irányuló munkát, amely Sólyom László elnöklete alatt indult meg. Tegyük fel, hogy a 2015. évben vagyunk és a magyarság következő nemzedéke visszatekint az 1989-es esztendő nagyszerű eredményeire. Vajon mi az, amit láthatnak? Talán egy Sólyom László által írt kötetet, amely olyan rendszert mutat be, amelynek alkalmazásától a bíróságok később eltértek. Egy kötet, amely nem mérhető a német alaptörvénynek vagy az V. Francia Köztársaság alkotmányának a lép-tékéhez. Az elgondolás, amelyet a Sólyom-kötet nyújt, bármennyire nagy ívű, mégsem helyettesíthe-ti az alkotmányt.

Ezzel én is egyetértek. Bár Németország alkotmánya nem csak önmagában a Grundgesetz, ideértendő a Szövetségi Alkotmánybíróság joggyakorlata is.

Itt számos tényezőről beszélünk egyszerre.

Az USA példáját tekintve is azt állapíthatjuk meg, hogy az alkotmányosság nemcsak az 1787-ben megfogalmazott szövegen alapul, hanem magában foglalja az amerikai szövetségi bíróságok, mindenekelőtt a Legfelső Bíróság két évszázados gyakorlatát is.

Igen. Azonban két évszázados hagyomány távlatából az alkotmányos fejlődést is másként értékeljük. Én csupán a magyar liberális demokrácia első periódusának a tapasztalatait összegeztem. Nem az a kérdés, vajon az a körülmény-e a magyar alkotmányos fejlődés egyetlen fontos tényezője, hogy a Kerekasztal és a későbbi kormányzatok számára nem volt kellően fontos az alkotmányosság, s így azt teljesen az Alkotmánybíróságra bízta. A kérdés sokkal inkább az, hogy ezt vajon elszalasztott lehetőségnek tekinthetjük-e. Én úgy vélem, hogy igen. Nézzünk egy másik példát, Izrael államot. Izraelben az első Knesszet készíthetett volna egy alkotmányt. De nem tette. Persze annak egyes részei módosultak volna a következő ötven év során, de azzal, hogy nem alkották meg az izraeli alkotmányt, ők is elszalasztottak egy lehetőséget. Önnek teljesen igaza van, amikor arra céloz, hogy egyes országokban az alkotmány olyan dokumentum, amely alig képvisel értéket. De ahogy már említettem, ez még Oroszország esetére sem érvényes, holott az orosz alkotmány rendkívül gyenge. Az alkotmány megalkotása ezzel együtt sem volt hiábavaló. Számos vonatkozásban igen nagy jelentősége van.

Ha ezt Magyarország esetében elmulasztott lehetőségnek tekinti, akkor úgy véli, hogy ez hátrányt jelent az uniós csatlakozáskor is?

Valódi hátrányt nem jelenthet. Az alkotmány ügye a legitimitásprobléma megoldásához tartozik. Ugyanakkor az is igen fontos körülmény, hogy a magyarországi választásokon a jobb- és a baloldali között mindannyiszor módosultak az erőviszonyok. Melyik ezek közül a fontosabb? Az utóbbi. Ezen túl az első Alkotmánybíróság már említett heroikus küzdelme is sokat segített a legitimációs folyamatban. Végül egy harmadik tényezőről is említést kell tennünk, nevezetesen arról, hogy az az Alkotmánybíróság, amely Sólyom László elnökségét követően működött, már nem alakította aktívan az alkotmányos gyakorlatot. Tehát összetett a probléma. De Magyarország az Európai Unióba való belépéssel nagymértékben veszít szuverenitásából, s mivel a hangsúly az új európai alkotmányra és az „EU-projekt” sikerre vitelére helyeződik, a magyar legitimációs deficit kérdése háttérbe fog szorulni. A magyar demokrácia 10-13 esztendejének elteltével sokkal nagyobb súllyal esnének latba a legitimitás összetett problémáját illető aggályaim akkor, ha Magyarország a következő huszonöt évben az EU-n kívül maradna. De a kérdés ettől függetlenül is fontos. Önök már részt vesznek az európai projektben, így Magyarország számára – ahogy a többi csatlakozó ország számára is – csak az a kulcskérdés, hogy a projekt sikeres lesz-e. A jövőt illetően pedig valamilyen csak jóslatokba bocsátkozhatunk.

Másrészt viszont az EU maga is jelentős legitimációs vagy demokratikus deficittel rendelkezik. Vegyük példának okáért Dieter Grimm érvelését arra vonatkozóan, hogy az unió és az uniós alapító szerződések forrása valójában nem a nép, hanem az egyes tagállamok. Miképp hozhatunk létre demokráciát és legitimitást, végül pedig alkotmányt, ha tudatában vagyunk ennek a deficitnek?

Elvethetnénk, hogy vajon létezett-e valaha olyan kormányzat, amelynek nem voltak legitimációs deficitjei. Ez fogas kérdés. Ha a liberális demokratikus értékeket hangsúlyozó politikai filozófiára, Jürgen Habermas, John Rawls vagy az én műveimre gondolunk, s az ezekben megfogalmazódó filozófiai elveket összevetjük a politikai realitással, akkor hatalmas deficitet tapasztalunk. John Rawls filozófiai gondolkodásában – ahogy az enyémben is – nemcsak a demokrácia, hanem a társadalmi igazságosság elmélete is körvonalazódik. Skandinávián kívül vajon hány olyan állam létezik, amelyet akárcsak valamelyest is igazságosnak tekinthetünk? A nyugati demokráciák igen gyengék, a politikai folyamatokban óriási szerepet játszik a pénz és a köz figyelme. A nyugati demokráciák az egyelőre hatalmas legitimációs deficit ellenére is – a sztálini és a hitleri rendszerrel összeha-

sonlítva – meglehetősen jól működnek, bár valamennyien a félig-meddig elfogadható rendszerek nehezen meghatározható csoportjába tartoznak, s elég távol vannak az ideálistól. Egyes gondolkodók – ahogy Dieter Grimm is – összehasonlítva az Európai Uniót egyes európai országokkal, úgy vélik, hogy az összehasonlítás az EU-ra nézve kedvezőtlen. De vajon melyik országot tartják igazán legitimnek, s nem pusztán félig-meddig elfogadhatónak? Talán Olaszországra gondolnak? Vagy ha Németországot nézzük, melyikre gondolunk: Németországra 1950-ben, 1960-ban vagy 1970-ben? Mit mondhatnánk, Németországnak mikor volt valódi legitim rendszere?

Ha arra gondolunk, hogy az Európai Unióban milyen kilátások nyílnak a félig-meddig elfogadható kormányzás számára, akkor a következőket kell megfontolnunk. Először is léteznek közös európai értékek, amelyek a felvilágosodás liberális eszmerendszerén alapulnak. Ezeket az értékeket többféleképpen értelmezik. A tény azonban az, hogy ha a felvilágosodás eszméivel azonosuló magyar állampolgár találkozik egy hasonló gondolkodású portugál állampolgárral, akkor van miről beszélgetniük. Ez talán csak az elite vonatkozik, de azért több annál. Ha a magyar és a holland gimnáziumi tananyagot összevetjük, megállapíthatjuk, hogy nincs közöttük jelentős eltérés. Ez fontos aspektus. Ha megnézzük, miképp öltözködnek a magyar tizenhét évesek és az olasz tizenhét évesek, azt látjuk, hogy hasonlóan, és ugyanazt a zenét hallgatják, ugyanazokat az ételeket fogyasztják, hasonló panaszokat fogalmaznak meg a szüleikkel szemben. Ez egy másik fontos aspektus. Emellett utazhatnak is, ahogy harminc-negyven évvel ezelőtt nem tehették volna. Mind a társadalom, mind a magaskultúra szintjén közös európai értékek jelennek meg. A konszenzus itt túl erős kifejezés volna, de rá kell mutatnunk a meglévő konvergenciára.

Tehát amikor arról beszélünk, hogy az EU „demokráciadeficitet” küzd, akkor tulajdonképpen miről is beszélünk? Valami fontosról, de nem ügydöntőről. Arról beszélünk, hogy nincsenek egész Európára kiterjedő pártok. Ha a Népszabadság címlapját összevetjük a Le Monde címlapjával, akkor azt látjuk, hogy különböznek. Abban az értelemben, ahogy a New York Times, a Washington Post és a Los Angeles Times már nem annyira különbözik. Tehát feltétlenül igaz, hogy az európai politikai rendszerben – amely nem az értékeket, nem a magaskultúrát, de nem is a kultúra melletti elkötelezettséget jelenti – rengeteg tennivaló van még federális szinten. De nem hiszem, hogy e feltételek megteremtése meghaladná az európai politikai osztály képességeit. Ugyanis az én generációmban éppúgy, ahogy a negyvenéves korosztályban is él még a XX. század tragédiájá-

nak emléke. Én 1967-ben jártam Budapesten, majd később a nyolcvanas években, és érzékelem a különbséget, de a nacionalizmus szörnyűségei is érezhetőek mindenütt. Akár spanyolokat, akár németeket kérdezzünk erről, az emlékek még élnek. Az emberek tudatában vannak, hogy a XXI. század történelme nem alakulhat úgy, ahogy a XX. századé. Ez egy negatív evolúciós folyamat. Mégis nagyon fontos. Természetesen kudarcot is vallhat. De túlzás volna azt mondani, hogy az európai föderáció politikai előfeltételei nem léteznek. Meg kell megteremteni az európai föderációt, és ez az alkotási folyamat jelentős kulturális forrásokra támaszkodhat. A következő nemzedék tehetsége és elszántsága lehet a biztosítéka annak, hogy a múlt hibái ne ismétlődjenek meg.

Mit gondol, az amerikai föderalizmus modellje például lehet Európa számára is, vagy az európai megközelítésnek alapvetően más irányt kellene követnie?

Számos párhuzamot fedezhetünk fel a jelenlegi európai helyzet és az 1787–1860 között fennálló amerikai alkotmányos rendszer között. A *We the People* című könyvemben ezt a korszakot az Első Köztársaság időszakának nevezem. Ebben a korszakban a virginiaiak vallási és kulturális tekintetben jelentősen különböztek a New York-i lakosságtól. Az USA politikai életének középpontjában az egyes államok álltak, nem a szövetségi unió. Állandóak voltak az unióból való kilépésre irányuló kísérletek és a politikai csatározások, ami végül polgárháborúval végződött. Ez az időszak sok tanulsággal szolgálhat a XXI. századi Európa számára. Ha a modern amerikai rendszert összevetjük a modern német rendszerrel, akkor a föderalizmus értelmezésében jelentős különbséget fedezhetünk fel. A német modell adminisztratív föderalizmusra épül. Igazgatási szempontból a tartományok gyakorolják a hatalom nagy részét, és a központi igazgatás meglehetősen gyenge. A német törvényhozás központi szerve viszont igen erős. A *Bürgerliches Gesetzbuch* (Polgári törvénykönyv) például a szövetségi jogalkotáshoz tartozik. Ezzel szemben Amerikában minden egyes állam maga gyakorolja az ellenőrzést a magánjog és számos más intézmény felett. Úgy gondolom, hogy ez Európában is érvényesülhetne. Az EU-tagállamoknak arra kell törekedniük, hogy a belső jog jelentős területeit megóvják az idő előtti európaizálódástól. És úgy vélem, ez sikerülni is fog. Akkor majd ezek az alapvető sémák bizonyos mértékben amerikai jelleget öltenek. Ahogy a politikai pártok rendszere is. Ahogy ez Amerikában hosszú ideig jellemző volt, az európai politikában is teret nyer majd a hatalomvágy, a helyi hatalomvágy. Arra utalok, amikor elvek helyett a „támogassuk a magyar föld-

művelőket” típusú érvelést alkalmazzák, ami az EU-politika demoralizáló aspektusává válhat. Ekkor – az én ízlésem szerint – túl hangsúlyos szerepet kap a területi érdekérvényesítés, s az európai érdekek nem érvényesülnek kellőképpen. Amerikában az Első Köztársaság időszakában volt ez jellemző, s valamennyire még ma is megfigyelhető.

We the People című könyvében Ön arra utalt, hogy a dualista demokrácia szellemisége megsemmisül, ha az amerikai állampolgárok jelen nemzedéke az alkotmányban nem fedezi fel az önkormányzás ma is érvényes követelményét. Véleménye szerint ez megtörtént a 2000-ben megtartott választások után, vagy még ezután várható?

A *We the People* megírására az a törekvés sarkallt, amely Montesquieu-t is vezérelte, tehát az, hogy megjelenítsem a törvények szellemét. Az amerikai törvények szelleme túlélhet még egy olyan különösen rossz kormányzatot is, amilyen George W. Bush elnökségének az időszaka. Azt azonban már nem fogja túlélni, ha az USA – a demokrácia belső megszilárdulása nélkül – katonai birodalomná válik.

Talán az elektori testület jövőjének újragondolására is sor kerül egyszer, amely lényeges eleme volt az amerikai demokráciafelfogásnak. Jefferson reformja előtt ez igazi tanácskozó testület volt, amely magán viselte az amerikai demokrácia lényegi jegyeit. A 2000. évi elnökválasztás azonban különösen jól mutatta, hogy mára elvesztette ezt a funkcióját.

Két különböző kérdéssel állunk szemben. Az egyik az, hogy fennmaradnak-e az amerikai alkotmány egyes részei. A másik kérdés viszont az, hogy tovább él-e az amerikai alkotmány szellemisége. Ennek ugyanis az az elgondolás a lényege, hogy az állampolgárok konstruktív politikai célból önszerveződésre képesek, ahogy ez például a XVIII. században is történt, az amerikai szabadságharc idején, illetőleg a XX. században a polgárjogi harcok időszakában. Amint erre Ön is rámutatott, 1800-ban az elektori testület valójában megszűnt létezni. Tulajdonképpen már hosszú ideje nem működik. A valódi kérdés mégis az, hogy a XXI. században vajon megszűnik-e a nép általi kormányzás eszméjének az érvényessége, amit az alkotmány kezdő sorai („We the People”) kifejeznek. Európában a „mi, a nép” eszméjének hasonló kifejeződését Franciaországban találjuk meg. Így az sem véletlen, hogy éppen a franciák tartottak plebiszcitumot Maastricht kérdésében, míg a legtöbb európai országban ez elmaradt. Ha a franciák nem szavaztak volna 52–48%-os arányban

Maastricht mellett, akkor a helyzet Európában ma alapvetően más lenne. A franciák azonban Európát választották, s most az a kérdés, hogy vajon más országok is hasonlóképpen döntenek-e az elkövetkező ötven évről. Ebből a szempontból az is kérdéses, hogy az állampolgárok politikai kreativitásába vetett bizalom fennmarad-e Európában és Amerikában. A militarizáció új jelenség az amerikai politikai életben, és csak fokozza a gazdasági egyenlőtlenségeket. A militarizmust és az egyenlőtlenséget ártalmasnak tekinthetjük mind a népszuverenitás, mind a liberális alkotmányos elvek szempontjából.

Az elektori testület kérdését azért vetettem fel, mert egyik újabbán megjelent könyvének, a Bush v. Gore címűnek a The Question of Legitimacy alcímet adta. A legutóbbi elnökválasztással kapcsolatban mennyiben merül fel a legitimitás problémája?

Tegyük fel, hogy az elnökválasztást Al Gore nyerte meg. Ebben az esetben én mindenképpen azt a tanácsot adtam volna, hogy javasolja az elnökválasztás szabályainak a megváltoztatását. Az elektori testületet tanácsos volna megszüntetni. Talán indokolt lenne módosítani az elnökjelöltek kiválasztásának a folyamatát is, mivel ez sajnálatos módon igen zavaros körülmények között zajlik az USA-ban. Az is szükséges lenne, hogy az elnökválasztás folyamatát új alkotmánymódosításban szabályozzuk, amelyben megjelenne az is, hogy az elnöki pozíció jelentősége két évszázad alatt módosult, vagyis a nemzet legfontosabb hivatalává vált. Ezt a feladatot George W. Bushnak is fel kellett volna vállalnia. Bush elnöknek elsődleges programpontként – különböző nemzeti programok indítása helyett – alkotmányos reformot kellett volna végrehajtania, ezáltal a demokraták körében is elismerésre tett volna szert. Ehelyett úgy tett, mintha a választások során felmerült alkotmányos probléma nem létezne. Nem középutas, hanem jobboldali kormányzáshoz folyamodott. Ezzel Bush is elszalasztott egy lehetőséget. 1989-ben Magyarország mulasztotta el az alkotmányos reform lehetőségét, de ezt viszonylag sikeresen túlélte. Remélem, nekünk is szerencsénk lesz, de könnyen elképzelhető, hogy 2004-ben és 2008-ban is az elektori rendszer okozta hasonló válsághelyezettel számolhatunk az USA-ban. És a válság a második alkalommal már kritikusabb lesz.

Szeptember 11. után új helyzet alakult ki. A nagyobb biztonság érdekében jogkorlátozó a jogalkalmazás, azt tapasztaljuk, hogy rejtett feszültségek törnek felszínre, katonai bíróságok alakulnak, a nem amerikai állampolgárokat kitoloncolják, még az amerikai alkotmányos doktrínában oly nagy becsben tartott véle-

ménynyikvánítás szabadságának korlátozása is mindennapos gyakorlattá vált. Ezek a tények bizonyos értelemben aláássák a hagyományos amerikai alkotmányos értékeket.

A jelenlegi szakaszban még nem tudjuk, hogy ezekben a kérdésekben miképp dönt majd a Legfelsőbb Bíróság. A kormányzat azonban szélsőségesen korlátozó intézkedésekkel válaszolt. És ami még sajnálatosabb, rövid távon megnyerték az állampolgárok támogatását, nem a szélsőséges intézkedések, hanem az afganisztáni és az iraki katonai győzelmek miatt. A Legfelsőbb Bíróság ezeket a kérdéseket csak ebben az évben tárgyalja. Az amerikai rendszer pozitívumának azt tekinthetjük, hogy nem ismeri az absztrakt normakontroll intézményét, valamint a Legfelsőbb Bíróság nem hoz azonnali döntéseket. Ha a Legfelsőbb Bíróságot felkérték volna, hogy még a múlt évben – vagy netalán 2001-ben – döntsön az új, korlátozó törvények alkotmányosságáról, akkor döntésében feltehetően teret engedett volna az indulatoknak és védelmébe vette volna e törvények leginkább korlátozó elemeit. Egy bizonyos idő eltelte után azonban talán ennél kedvezőbb döntésre számíthatunk.

Ez függ a jelenlegi kormányzat törekvéseitől is, tehát attól, hogy az elnök a szenátusi többséget kihasználva kinevez-e új bírakat a Legfelsőbb Bíróságba.

Nemrégiben megjelent erről egy cikkem a Los Angeles Timesban. Ebben – ahogy a *Bush v. Gore* című könyvemben is – kifejtettem, hogy a Legfelsőbb Bíróság bíráinak alkotmányos felelősségük, hogy a következő elnökválasztásig ne vonuljanak vissza. Alkotmányos rendszerünk jelenleg nincs egyensúlyban, ugyanis a bírák jelölték ki az elnököt, ami koránt sincs rendben. Mivel az elnök a bírák döntése nyomán jutott a végrehajtó hatalom élére, nem szabadna abba a pozícióba kerülnie, hogy új, konzervatív bírák kinevezésével a bíróságban is biztosítsa a konzervatív többséget. A konzervatívoknak, ahelyett, hogy visszavonulnának és ezáltal lehetővé tennék, hogy az elnök új jelöltekkel töltsse be a posztjukat, maradniuk kellene a bíróságon, és kívánniuk, hogy Bush vajon a támogatásuk nélkül is megnyerje a következő választást.

2001-ben módom volt megkérdezni Scalia főbíró, mi a véleménye arról, ha bármelyik bírótársa pusztán azért mond le republikánus elnök mandátumának idején, hogy biztosítsa a hozzá hasonló felfogású utód kinevezését. Scalia válasza egyértelmű volt: ezt a jogot nem lehet elvitatni egyik bírótól sem. Vagyis, jóllehet a bírák lemondásának lehetőségét nem erre az

esetőségre találták ki, de miután elvileg maguk választhatják meg visszavonulásuk időpontját, a politikai motívumú lemondással szemben jelenleg nincsenek garanciák. Ennek valóban nincs garanciája. Az önkormányzásnak nincsenek garanciái. De ne becsüljük túl a rövid távú események súlyát. Kétségtelen, hogy az USA történelmében ez a mozzanat döntő jelentőségű. Először is itt van az elnök problematikus megválasztása, másodszor pedig az „Oszama Bin Laden-választás”. Az utóbbi alatt azt a „választást” értem, amelynek révén egy problematikus elnök háborús hőssé alakult, jóllehet nem találta meg Oszama Bin Ladent. Itt van tehát ez a különösen nyugtalanító mozzanat, amelynek súlyát illetően könnyen túlzásokba eshetünk. Természetesen lehet, hogy ez a néhány szerencsétlen esztendő arra utal, hogy megkezdődött az amerikai alkotmányos rendszer átfogó, negatív irányú átalakulása. Ez is megtörténhet. Én mégsem vagyok ennyire pesszimista. Lehet, hogy jelen pillanatban szkepszissel gondolunk Amerikára, de sok millió amerikai állampolgár elszántan fog küzdeni azért, hogy fennmaradjanak a szabadság, az egyenlőség és a demokrácia hagyományos értékei.

Ön legutóbbi műveiben – ha jól értelmezem – arra mutat rá, hogy a jelenlegi rendszerben a demokrácia, az állampolgári részvétel, illetőleg a közügyek megvitatására szolgáló olyan vitafórumok hiányát figyelhetjük meg, amelyek az állampolgárok jogaira építenének. Nemrégiben megjelent írásainak egyikében Ön kifejti a nemzeti vitanapra vonatkozó elgondolását, egy másikban a pénzzel történő szavazásról, a harmadikban pedig a részvényesekből álló társadalomról szól. Ezekben a műveiben tehát az állampolgári részvétel hiányának problémáival foglalkozik.

Valóban, a demokratikus alkotmányos gondolkodás új aspektusait igyekszem feltárni mindhárom, nemrégiben megjelent könyvemben. Hasonlóságot látok Habermas gondolkodása és a saját elképzeléseim között, amennyiben mindketten legitimációs válságról beszélünk. Habermas számos művében tárgyalja a polgár–magánember problémáját. Bizonyos mértékben helyes, ha a polgárok visszavonulnak a magánéletbe. Nem egészséges, ha állandóan valami féle nagy politikai projektben veszünk részt. Az embereknek a saját életüket kell élniük. Jómagam a magánszféra pártján állok. Azonban mindennek megvan az ára. A szilárdan kiépített magánszféra magában hordozza annak veszélyét is, hogy a közügyekért kevéssé érezzük majd magunkat felelősnek. Az emberek akkor a saját útjukat járják, és nem szívesen vesznek részt a köz javát szolgáló ügyekben. Tehát olyan liberális, nem pedig totalitárius eszközökhöz kellene

folyamodnunk, amelyekkel az érdeklődést kissé a közügyekre irányíthatjuk. Tökéletesen igaza van, legutóbbi gyakorlati javaslataim valóban mind ebbe az irányba mutatnak.

Tegyük fel, hogy Magyarország is elfogadja a részvényesek társadalmára vonatkozó javaslatomat. Így tizenhét éves korában minden magyar állampolgár jelentős összeghez, mondjuk egymillió forinthoz jutna. Ha minden fiatal állampolgár hozzájut ehhez az induló tőkéhez, amellyel az állam felnőtt életének megkezdését támogatja, akkor ez a fiatal felteszi majd magának a kérdést: vajon úgy miért kaptam? Azért, mert magyar állampolgár vagyok. De ha Magyarország lehetővé teszi számomra, hogy gazdasági értelemben méltósággal kezdjem az életemet, akkor talán az is állampolgári kötelezettségeim közé tartozik, hogy hozzájáruljak Magyarország gyarapodásához. Ezt az elgondolást fejtem ki a *Voting with Dollars* című könyvemben is. Gondoljuk el, hogy minden állampolgárt ellátnak egy külön bankkártyával, amellyel felhatalmazzák arra, hogy ötezer forinttal támogassa a tetszése szerint kiválasztott politikai pártot. Egy ilyen program keretében a pártok arról igyekeznének meggyőzni az állampolgárokat, hogy ezt az ötezer forintot miért éppen az ő támogatásukra ajánlják fel. Válaszul az állampolgárok aktívabban bekapcsolódnának a kampányba és a közügyekbe. Így – különösebb nyomás gyakorlása nélkül – konkrét eszközökkel érhetnénk el a fokozottabb állampolgári részvételt. Ugyanis nyomásgyakorlás nélkül is van éppen elég. Ezzel mintegy egyensúlyt teremthetnénk.

Újabb műveimben elsősorban a magánemberre vonatkozó elgondolásomat fejtem ki. A magánember a következő két kérdést fogalmazza meg: Mi az, ami előnyös lehet számomra? Mi az, ami előnyös lehet a hazám számára? Két különböző kérdésről van szó, és minden magánember számára kihívás, hogy ezt a két szerepet szerencsésen összeegyeztesse. Ehhez azonban tartózkodnunk kell a szélsőségektől, mind a magánélet értékeit tagadó elvektől, mind a szélsőséges libertárius gondolkodástól, amely tagadja a közügyekkel való törődés fontosságát. Arra kell törekednünk, hogy a személyiség ezen két aspektusa között fenntartsuk az egyensúlyt. Ezt csak bölcs intézményi reformok révén érhetjük el, nem pedig reménykedés és imádság közepette.

Ezt a törekvést fogalmazza meg Habermas is Faktizität und Geltung című művében, miközben megkísérli vegyíteni a liberalizmus és a republikánizmus előnyeit.

Német nyelvterületen számos értékelés született a munkáimról, s ezek egyikében a szerző az „angolszász Habermasnak” nevez engem, amit az adott szerző nem bókna szánt. De nekem ez még-

is hízelgő. Több hasonlóságot fedezek fel Habermas gondolkodása és a sajátom között, mint Rawls és a magam rendszere között. Azzal, hogy kiemelem a dialógusnak, a liberális és a demokratikus eszmék összeegyeztetésének a jelentőségét, valamint fontosnak vélem a polgárok magánéletét ugyanúgy, mint az alkotmányos hazafiságot (*Verfassungspatriotismus*), a habermasi problematika angolszász variációját hozom létre. A további hasonlóságok és különbségek körvonalazásának a feladatát másokra bízom, a párhuzam azonban helytállónak tűnik. Mindketten – Habermas is, én is – határozottan elvetjük a szabadelvűség azon formáját, amelyet Nozick és Hayek támogat, akik úgy gondolják, hogy a szabad piac minden problémát megold. Ezen a fantazmagórián már ideje túllépnünk.

Valóban úgy gondolja, hogy a nemzeti vitanap előmozdíthatja a párbeszédet alapuló, deliberatív társadalom kialakulását?

Válaszomat munkatársam, James Fishkin munkájának a bemutatásával kezdeném. Fishkin nemsokára Magyarországon is lefolytat egy vitával egybekötött, „deliberatív közvélemény-kutatást”. Ez a vitával egybekötött közvélemény-kutatás ötszáz – különböző társadalmi osztályokból és régiókból találmra kiválasztott – magyar állampolgár strukturált csoportjára terjed ki, s a minta vizsgálati alanyai Magyarországon egy előre meghatározott helyen gyűlnek össze. A szóban forgó közvélemény-kutatás témája a roma kisebbséggel szemben alkalmazandó megfelelő bánásmód lesz. Ennek során Fishkin mindenekelőtt megválaszolat egy kérdés-sort, amely lehetővé teszi annak meghatározását, hogy mi az ötszáz magyar állampolgár véleménye a romákról és a velük kapcsolatban alkalmazandó megfelelő bánásmódról. Ezután az ötszáz személy azzal tölti a következő két napot, hogy megvitatja a romákkal kapcsolatos különféle tényyszerű és politikai kérdéseket. A kétnapos vita végén Fishkin ugyanazokat a kérdéseket teszi fel, amelyeket már az elején is kérdezett. A probléma megvitatását követően vajon hány magyar állampolgárnak változik meg a véleménye? És ha változik, akkor milyen irányban?

Fishkin már több mint huszonöt ilyen, vitával egybekötött közvélemény-kutatást szervezett Amerikában és szerte a világon, legutóbb Bulgáriában. Rendszerint azt állapítja meg, hogy az emberek véleménye a másfél napos beszélgetés eredményeként nagymértékben módosul. A vita a következő séma alapján zajlik: először tizenöt főből álló kis csoportokban egy-egy órás beszélgetések folynak, majd ezek a

csoportok az ötszáz tagú nagyobb ülésen találkoznak, ahol már szakértők és a politikai pártok képviselői is részt vesznek, s ők válaszolnak a kiscsoportokban megfogalmazott kérdésekre. A kiscsoportokban a cél nem az, hogy meggyőzzék egymást arról, mi a helyes elgondolás. Inkább olyan kérdéseket igyekeznek megfogalmazni, amelyek válasza várnak, ha a kérdést illetően némi tájékozottságra törekszünk. A kiscsoportok tehát megfogalmazzák a kérdéseket, majd találkoznak az ötszáz tagú ülésen, ahol szakértők és politikusok válaszolnak a kérdéseikre. Majd ismét kisebb csoportokra oszlanak és további kérdéseket fogalmaznak meg – és ez így megy tovább, oda s vissza a tizenöt és ötszáz fős csoportok között. A kénnapos dialógust követően a vélemények rendszerint 15–20%-kal módosulnak, időnként progresszív irányba, máskor tartózkodóbbá válnak. Érdekes kérdés lehet, hogy a vita mennyiben segíti elő a liberális álláspontok kialakulását. Majd meglátjuk, mi történik a romák esetében. Egy fontos tényt azonban már megállapítottunk, nevezetesen azt, hogy az ilyesfajta, vitával egybekötött közvélemény-kutatások, amelyek a nemzet mikrokozmoszát hozzák létre, lehetővé teszik, hogy az emberek konstruktív módon bekapcsolódjanak a politikai párbeszéd folyamatába. Meghallgatják a másik véleményét. Nem kiabálják túl egymást. Képesek arra, hogy konstruktívan részt vegyenek a vitában, ami rácsfol az eseménnyel kapcsolatban hangoztatott cinikus és szkeptikus véleményekre. Mint említettem, Fishkin ezt a módszert kipróbálta már Amerikában és számos országban világszerte, Bulgáriában például különösen eredményesnek bizonyult.

Ezzel kapcsolatban az elképzelésem a következő: egy új nemzeti ünnepet kellene bevezetnünk, amelyet én nemzeti vitanapnak nevezek. Ezt a választások előtt két héttel tartanánk és egy televíziós vitaforummal kezdődne – ahogy ez a legutóbbi választáskor is történt –, amelynek keretében a pártok vezető személyiségei megvitatnának egy sor előre meghatározott kérdést. Ezt országsszerte figyelemmel követnék az iskolákban és közösségi házakban, ahol van televízió. Majd a vitával egybekötött közvélemény-kutatás menetét követnék. A kérdéseket először kiscsoportokban megvitatják, ezt követően pedig ötszáz fős csoportokban az erre kijelölt helyeken összegyűlnek, ahol az egymással versengő pártok vezető személyiségei megválaszolják a kérdéseket. Most készülő könyvemben amellet érvelek, hogy a nemzeti vitanap a demokratikus politizálásban nemcsak a vita minőségét változtatná meg alapvetően, hanem azt is, hogy a politikusok miképp kormányoznak a választások közti időszakban. Ez az ötlet számos olvasó számára utópikusnak hat, de én

már kidolgoztam a gyakorlati megvalósítás minden egyes pontját, és biztosíthatok mindenkit, a módszer kiválóan működik.

A pénzzel történő szavazással kapcsolatos javaslatok tulajdonképpen magukban foglalják a pártfinanszírozási rendszer megváltoztatását is, ami már Magyarországon is igen aktuálissá vált. Bizonyára nem tudja, hogy a hatvanas években egy magyar közgazdász, Liska Tibor a polgárok vagyon-részejére vonatkozó javaslatával valami hasonló ötletet vetett fel szocialista körülmények között, mint az Ön állampolgári részvényes elgondolása.

A legradikálisabb és legköltségesebb javaslatom abban a műben szerepel, amelyben a részvényesekből álló társadalom megeremtésére vonatkozó nézeteimet fejtem ki. Bár az elgondolás még új keletű, Tony Blair 2001-ben felvette az újjavasztatásra irányuló kampányprogramjába. Elkötelezte magát, hogy a javaslatot elfogadtatja a jelenlegi ötéves parlamenti ciklusban, és a 2003. évi brit költségvetésben valóban meg is jelenik a gyermek részvényalap létrehozatalára vonatkozó – makroökonómiai szempontból is – forradalmi jelentőségű intézkedés, amely visszamenőleges hatályú 2002 szeptemberéig. Ennek értelmében az állam minden brit csecsemő számára megszületésekor egy bankszámlát biztosít, melynek betétértéke meglehetősen alacsony: a hátrányosabb helyzetű családok gyermekei számára ötszáz angol font, a jómódú családok gyermekei számára kétszázötven font alapösszeget jelent. Mivel az állam ezt az összeget befekteti és kamatoztatja a pénzpiacon, a brit állampolgár, mire betölti a tizenhét éves életévét, mintegy ezerhatszáz font felvételére lesz jogosult. Ez a tőketámogatás minden brit állampolgárt a születés jogán megillet, ami hatalmas áttörést jelent. Én a könyvemben ennél jóval magasabb összeget javasoltam. Az intézkedés a részvényesekből álló jóléti társadalom elgondolását juttatja érvényre, amely szerint az állampolgárok éppúgy rendelkeznek egy öket születésüktől megillető gazdasági joggal, mint szavazati joggal. Nagy-Britannia vagy Magyarország gazdagsága nem úgy értelmezendő, hogy azt egyes családok tagjai hozták létre és ők átörökítik majd egymásra, hanem az valamiféle kollektív erőfeszítés eredménye. Az elképzelés az egyetemes magántulajdon eszméjét jeleníti meg, tehát nem szocializmus, vagyis nem a marxizmusra, hanem a politikai közösség sajátosan liberális elgondolására épül.

Általánosságban mindhárom említett műben olyan marginális, nem forradalmi mozgalmak jelentőségére hívom fel a figyelmet, amelyek célja a szabad és

egyenlő állampolgárok liberális közösségének a megteremtése. És én személy szerint mindenkit arra buzdítok, hogy gyakorlati javaslatokat indítványozzon, amelyeknek köszönhetően a XXI. század a liberális reformok évszázadává válhat.

Mindannyiunk érdeke lenne, ha így történe.

BRUCE A. ACKERMAN LEGFONTOSABB MŰVEI

The Uncertain Search for Environmental Quality (társszerzők: Susan ROSE-ACKERMAN, James SAWYER, Dale HENDERSON), New York, The Free Press, 1974.

Economic Foundations of Property Law, Boston, Little Brown, 1975.

Private Property and the Constitution, New Haven, Yale UP, 1977.

Social Justice in the Liberal State, New Haven, Yale UP, 1980.

Clean Coal/Dirty Air, or how the Clean air act became a multi-billion-dollar bail-out for high-sulfur coal producers and what

should be done about it (társszerző: William T. HASSLER), New Haven, Yale UP, 1981.

Reconstructing American Law, Cambridge, MA, Harvard UP 1984.

The Future of Liberal Revolution, New Haven, Yale UP, 1992.

We the People 1. Foundations, Cambridge, MA, The Belknap Press of Harvard UP, 1991.

Is NAFTA Constitutional? (társszerző: David GOLOVE), Cambridge, MA, Harvard UP, 1995.

The Temporal Horizons of Justice, University of Toronto, 1995.

We the People 2. Transformations, Cambridge, MA, The Belknap Press of Harvard UP, 1998.

The Stakeholder Society (társszerző: Anne ALSTOTT), New Haven, Yale UP, 1999.

The Case Against Lameduck Impeachment, New York, Seven Stories Press, 1999.

Voting with Dollars. A New Paradigm for Campaign Finance (társszerző: Ian AYRES), New Haven, Yale UP, 2002.

Bush v. Gore. The Question of Legitimacy, New Haven, Yale UP, 2002.